

УДК 159.922.3

**РЕФЛЕКСИВНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО
ПІЗНАННЯ ОСОБИСТОСТІ**

доктор психологічних наук, професор, Шандрюк С.К.

Тернопільський національний економічний університет, Україна,
Тернопіль

кандидат психологічних наук, доцент, Фурман А.А.

Одеський національний політехнічний університет, Україна, Одеса

У статті здійснено методологічний аналіз сучасних психологічних підходів до пізнання особистості в її екзистенційному просторі самоздійснення. Найвизначнішими у психологічних дослідженнях людини є системний, особистісний, раціогуманістичний, діяльнісний і циклічно-вчинковий підходи, які дозволяють пояснити постання особи у вимірах її суспільно-культурної даності, що виявляється в досягненні духовних ідеалів у повномірному життєвому просторі людського самотворення. Доведено, що в організації циклічного вчинення як вузловому осередку життя виявляється активна, пошуково-пізнавальна взаємодія людини і світу, а вчинок самотворення формує і виявляє найістотніші потенціали особистості у поступках до її душевно-духовної реалізації.

Ключові слова: вчинок самотворення, людська екзистенція, методологічні підходи до пізнання, постання особистості, психософійна теорія вчинку, циклічно-вчинковий підхід.

доктор психологических наук, профессор С.К. Шандрюк, кандидат психологических наук, доцент А.А. Фурман Рефлексивное обоснование методологических подходов к познанию личности/ Тернопольский национальный экономический университет, Украина,

Тернополь; Одесский национальный политехнический университет, Украина, Одесса

В статье осуществлен методологический анализ современных психологических подходов к познанию личности в ее экзистенциальном пространстве самореализации. Крупнейшими в психологических исследованиях человека являются системный, личностный, рациогуманистический, деятельностный и циклично-поступковый подходы, которые позволяют объяснить возникновение личности в измерениях ее общественно-культурной данности, что проявляется в достижении духовных идеалов в полноценном жизненном пространстве человеческого самосозидания. Доказано, что в организации циклического поступка как узлом средоточения жизни проявляется активное, поисково-познавательное взаимодействие человека и мира, а поступок самосозидания формирует и выявляет существенные потенциалы личности в продвижении к ее душевно-духовной реализации.

Ключевые слова: поступок самосозидания, человеческая экзистенция, методологические подходы к познанию, становление личности, психософийная теория поступка, циклично-поступковый подход.

Doctor of Psychological Sciences, professor S.K. Shandruk, PhD in Psychological Sciences, associate professor A.A. Furman Reflexive substantiation of methodological approaches to cognition of personality / National Economic University of Ternopil, Ukraine, Ternopil; National Polytechnic University of Odesa, Ukraine, Odesa

In the article the methodological analysis of modern psychological approaches to the cognition of the personality in its existential space of self-realization is carried out. The largest in human psychological research are the systemic, personal, rationalistic, action-oriented and cyclic-deed

approaches that allow one to explain the emergence of a personality in the dimensions of its social and cultural data, which is manifested in the achievement of spiritual ideals in the full-dimensional life space of human self-creation. It is proved that the active, search and cognitive interaction of man and the world manifests itself in the organization of the cyclic act as the nodal focus of life, and the act of self-creation shapes and reveals the significant potentials of the individual in advancing towards his mentally and spiritual realization.

Keywords: the act of self-creation, human existence, methodological approaches to cognition, the formation of personality, the psychosophic theory of action, the cyclic-deed approach.

Постановка проблеми. Термін “підхід” у науковому розумінні означає сукупність прийомів і засобів стосовно впливу на будь-який предмет свідомісного пошукування. У самій структурі підходу, котрий є цілісним явищем, доцільно виокремити два рівні: теоретико-концептуальний, що утримує вихідні концептуальні ідеї-принципи як гносеологічні засновки пошукової активності, і процесуально-діяльнісний, який передбачає дроблення і застосування під час пошукової діяльності доцільних та адекватних її змісту способів і форм зреалізування.

У сучасній науці трактування методологічного підходу зводиться до його розуміння як: сукупності (системи) принципів, котрі визначають загальну мету і стратегічний напрямок здійснення відповідної пошукової діяльності [1;2;3]; принципового методологічного зорієнтування мислєдіяльності дослідника в утвердженні концептуальної позиції до вивчення-оперування об’єктом пізнання, що оптимізує загальну стратегію наукового поступу до істини [4,5]. Але зазначені постулати до вивчення засновків пізнавальної активності

особистості у здобутті істинного знання лишають поза увагою персоніфіковану свідомісну спрямованість, специфічну мислеактивність як наскрізний остов учинення і творчий потенціал самої особистості, передовсім її здібності-таланти у реалізації власних стратегій і тактик життєреалізування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Надбання психологічної науки вміщують значний методологічний багаж у віднаходженні оптимальних шляхів-приципів вивчення особистості. Найвизначніші з них:

1) уявлення про системну організацію психічних процесів і функцій, сформульовані Б.Г. Ананьєвим [6];

2) принцип детермінізму діяльності, розроблений С.Л. Рубінштейном [7] та допрацьований О.М. Леонтьєвим [8];

3) теорія системної організації особистості в органічній цілісності та наскрізних інтегральних рис-якостей особистості Б.Ф. Ломова [9] та ін. Основними ж методологічними підходами у психологічних дослідженнях є системний (І.В. Блауберг, Б.Ф. Ломов, Е.Г. Юдін), особистісний (Б.Г. Ананьєв, І.Д. Бех, В.В. Рибалка), раціогуманістичний (О.Ф. Лазурський, Г.О. Балл), діяльнісний (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв) та інші. Причому кожен з означених підходів може успішно застосовуватися у різних аспектах вивчення психічних утворень, діяльності та поведінки особистості.

Найважливішим досягненням наукового пізнання особистості у філософсько-психологічній традиції є принципове переосмислення підходу до неї як суспільної істоти, котра своєю діяльністю і власними вчинками творить свою людську сутність. Саме у цьому напрямі формувалася культурно-історична концепція психічного розвитку Л.С. Виготського [10] і його послідовників – О.М. Леонтьєва [8], П.Я. Гальперіна [11] та ін., які визначають постання особистості як

полімотивовану дію. З означених методологічних позицій С.Л. Рубінштейн [7] спростовує концепцію І. Канта до визначення дійсності як “речі у собі” та ідею Г.В.Ф. Гегеля про іманентність сутності людини, доводить можливість становлення суб’єкта як особистості через його власні дії і вчинки.

Критична позиція щодо аналізованих методологічних підходів засвідчує їх неповномірне, однобоке висвітлення віхових механізмів-принципів самоздійснення особистості. Тому для побудови цілісної картини світу в особистісному засвіті людини слід обрати методологічну позицію синтетично-синергійного характеру, що заснована на психософійній теорії вчинку В.А. Роменця [1-3] і циклічно-вчинковому підході А.В. Фурмана [4] та його наукової школи (А.Н. Гірняк, О.Є. Фурман, С.К. Шандрук та ін.).

Мета статті – методологічно аргументувати евристичність психологічних підходів до вивчення особистості, обґрунтувати доцільність застосування циклічно-вчинкового підходу до цілісного осягнення людини в її онтофеноменальній даності.

Завдання: аналітично окреслити ґенезу психологічного знання в контексті парадигмальних психологічних підходів дослідження особистості; обґрунтувати доцільність застосування методологічної оптики циклічно-вчинкового підходу в організації психологічного пізнання; визначити загальні підстави вчинення як засадничого атрибуту постання особистості у формовиявах індивідуальності та універсума.

Виклад основного матеріалу. Наявні методологічні підходи у психологічних дослідженнях особистості обстоюють сегментарні засновки постання людини у часопросторі буття. Так, зокрема, системний підхід передбачає зорієнтування дослідження на розкриття цілісності об’єкта, а також виявлення його складних супідрядностей,

взаємодій, що передбачає виокремлення найбільш вагомого, системоутворювального зв'язку. Цей підхід дає змогу розглянути проблему не ізольовано, а в єдності предмета дослідження і навколишньої реальності, дозволяє зрозуміти сутнісні характеристики об'єкта пізнання у єдності його окремих складових. Водночас системність передбачає обов'язкове сприйняття предмета наукового пошукування у вимірах визначеності та холистичності як невід'ємних рис-якостей цього підходу [5, с. 72].

Метою застосування наступного, особистісного підходу у психології, є створення умов для різнобічного прояву і відповідно розвитку особистісних функцій суб'єктів. Загалом цей підхід уможлиблює, з одного боку, діалектичне вирішення проблеми співвідношення загального, особливого та одиничного в характеристиці особистості, а з іншого – всеосяжно дослідити окремі психічні функції, процеси і властивості. Крім того, “особистісний підхід у своєму постанові може бути представлений двома тенденціями – особистісно доцентрованою, яка виявляється у концентрації усіх підходів при вивченні глибинної системно-психологічної сутності особистості, та особистісно відцентрованою тенденцією, що уняявлена різними видами особистісно спрямованих підходів, які виявляються в “орієнтації” на окремі особистісні якості в цілісному персоніфікованому контексті” [12, с. 48].

Обстоюваний Г.О. Баллом раціогуманістичний підхід до вивчення особистості постулює постановня у психіці людини культури довколишнього суспільного загалу, яка й формує в ній названу системну якість. Цей підхід реалізується одночасно у двох вимірах – методологічному й онтофеноменологічному. Перший утримує інтеграцію (синтез) конструктивних складових концепцій, що відповідають різним варіантам розуміння та пізнання особистості.

Другий характеризує буттєвий аспект особистісної інтегративності, тобто орієнтує на цілісний розгляд людської особи у єдності її соматичних, психологічних і духовних властивостей [13].

Сутність діяльнісного підходу у пізнанні особистості визначається як така організація взаємодії зі світом, коли людина діє з позиції активного суб'єкта життєтворення. Причому в неї цілеспрямовано формуються спеціальні уміння, котрі спрямовані на усвідомлення мети, планування пізнавальної активності, її зреалізування і регулювання, здійснення самоконтролю, аналізу та оцінки результатів власного діяння. Відтак головня ідея діяльнісного підходу пов'язана не стільки з самою операціональною процедурою пізнання, а з діяльністю як засобом становлення і розвитку особистості [7]. У контексті цього підходу виокремлені критерії постання психіки в філогенезі, розроблені уявлення про провідну діяльність як основу і рушійну силу розвитку психічної активності людини в особистісному становленні, створені уявлення про механізми-принципи побудови образу дійсності у зв'язку зі структурою діяльності, пояснено роль персоніфікованих сенсів і смислів як складових свідомості у побудові особистості в актах її екзистенційного самоздійснення [5, с. 73].

Категорія “вчинок” ще до недавнього часу не турбувала вчених-теоретиків, котрі проводять дослідження у сфері соціогуманітаристики. Учені вказують на те, що вчинок – це завжди дія, яка оцінюється в широкому соціальному контексті; діяння, котре має певний соціальний зміст [1; 3; 14]. Це поняття використовується психологією для позначення дій, спрямованих на свідому реалізацію особистістю моральних імперативів, досягнення духовних ідеалів, дотримання соціальних норм, втілення смислових і ціннісних домагань [15]. Результат учинкового діяння – це завжди внесок у власне розуміння життя, рефлексія, самоусвідомлення.

Психологія вчинку постає як теорія, для опрацювання якої багато зусиль доклав видатний методолог нашого часу Володимир Роменець [2]. Він визначає вчинок як живий осередок, який охоплює усі суттєві аспекти психічного у його вищих значеннях, так що поза ним нічого не залишається. Це нова, власне, канонічна психологія (просякнута філософськими надбаннями минулих поколінь), спричинює постання нового методологічного (психософійного) мислення у наукових поступках [3]. У вчинковому діянні людина має можливість виразити себе, свою унікальність та індивідуальність, натомість приносячи своїм діянням користь громаді, здійснюючи неповторний внесок у розвиток культури і суспільства в цілому. Діяльність людини, яка заслуговує визначення як учинку – запорука наукового безсмертя, та набуває культурно-історичної цінності, якщо перевищує межі конкретного часу. Здійснення людиною вчинку – це перехід у новий буттєвий простір [5, с.79].

Першою сходинкою до звершення вчинку постає ситуаційний компонент. Коли людина опиняється в умовах, що обмежуються культурно-історичним надбанням часопростору життєреалізування, вона змушена приймати рішення з урахуванням вимог довкілля, на ці рішення також впливає досвід предметно-дійового орієнтування особистості, її індивідуальна природа та спонукальний вплив безпосередньої ситуації життя. Наслідком прийняття ситуативної позиції є визначення особистістю мотиву і конкретних дій-операцій, коли вона обирає пріоритетні напрями своєї стратегічної діяльності. Цей мотив або цільова настанова опосередковується спонуканими, потягами та індивідуальним досвідом власного духовного самоплекання і самотворення та постає другим (мотиваційним) компонентом. Третій, власне дійовий компонент, оприявнює результат діяльності у її продуктах-витворах, реалізує клопітку процедуру

досягнення очікуваного наслідку діяння, задіюючи весь потенціал людини у поступках до самореалізування, самоусвідомлення, а головне – самотворення. Вчинок стається всупереч стереотипам, традиціям, умовам-чиникам, звичкам та обставинам, та не завжди може бути схваленим суспільством, тому, оцінюючи будь-які його результати, слід взяти до уваги конкретний історичний час та запити безпосереднього соціального довілля. Четвертий компонент у структурі діяльності – післядійовий, головне змістовлення якого здійснюється через рефлексію; дія завершується, але вчинок триває і стає основним кроком до нових звершень [1]. Кожна людина, яка реалізується у вчинковому акті, повинна критично замислитись над власним індивідуальним буттям, самоактуалізована ж особистість завжди досягає поставленої мети і кожен продукт її моральної, одухотвореної діяльності це низка реалізованих мотивів-сенсів, яка є завжди приводом для роздумів і рефлексії [16].

Послідовниками академіка В.А. Роменця, персоналіями і засновником наукової школи А.В. Фурмана, доведено, що засадничим механізмом, який перебуває у фокусі психічної діяльності, є структура вчинку, що містить ситуаційний, мотиваційний, дійовий і післядійовий компоненти [17]. Рівень вчинкової зрілості особистості є позицією, з якої розглядаються і тлумачаться всі інші цикли-дійства самотворення особистості [18]. Кожний історичний рівень психології ставить свої акценти у цій циклічній структурі. Так, з переходом до нової концепції чи наукової позиції, вчинок самотворення усе більш змістовно розглядається як логічний осередок саме тому, що як психологічний феномен він є серцевиною психічного перетворення, поступу самої людини до обрії особистості, індивідуальності та універсуму.

Вчинковий принцип дає змогу бачити логічну структуру психології, вибудувати її циклічну систему, окреслити шлях, яким психологія

заглиблюється у власну об'єкт-предметну сферу пізнання, відображає суто психологічні закономірності постання особистості у вирі її спонук, прагнень, домагань, смислових і ціннісних настанов тощо [14]. Зрозуміти історично усвідомлювані форми вчинку – це означає осягнути якісно відмінні етапи-цикли становлення самої психології, здійснити реконструкцію її історичного поступу. Саме через структуру вчинку, в постанні його історичного аспекту розвитку людства, відкривається можливість показати достеменні зв'язки психології з іншими формами людської свідомості, висвітлити евристичну взаємодію між ними.

Дослідження актів пізнання людиною світу з позицій постання психології в історико-циклічному дискурсі передбачає певне перенесення в ту чи іншу психологічну систему низки оригінальних ідей і поглядів, віднаходження її логічного осередку, співвіднесення з ним усіх елементів структури системного знання [18]. Вчинок у формовияві центральної ланки внутрішньої логіки науки психології є не лише історичним або суто логічним феноменом, він, крім того, містить у своїй життєвій екзистенції логічне та історичне, ноуменальне і феноменальне. Ось чому саме вчинок, на відміну від інших проявів особистості (поведінка, дія, діяльність, спілкування) репрезентує людину цілісно, “монадно” як мікрокосм і тому цілком може бути віднесений до списку метаісторичних “феноменів вічності” [5, с. 89].

Сучасна психологія особистісного постання відрізняється властивим для неї баченням свого предмету і методу пізнання, специфічною системою раціогуманітарних знань, тематикою і науковим тезаурусом, характером взаємодії із соціальною практикою, змістом і логікою суперечностей, які вона виявляє, переживає, долає. Так само як психологія в цілому набуває все більш колоритного парадигмального образу, що визначає її специфіку і перспективу

подальшого розвитку. Причому будь-яка психологічна парадигма передбачає визначеність й узгодженість позицій тієї чи іншої групи вчених-психологів щодо онтологічного статусу психодуховної реальності, теоретико-методологічних принципів її дослідження та інтерпретації, а також стосовно кола проблем, які варті дослідження в межах цієї парадигми; й одночасно все це залежить від методологічної зрілості її понятійно-категорійної системи. Мовиться про різноманітні парадигми, що виступали у формах детермінізму, емпіризму, асоціанізму, еволюціонізму, функціоналізму, гуманізму чи раціогуманізму тощо, аналізуючи які, є можливість сформулювати уявлення про суперечливу логіку її історичного поступу, визначитись у теперішніх пріоритетах та уявити перспективи подальшого розвитку, що повною мірою стосується і психодуховних запитів самої особистості [17].

Саме такою є вітакультурна парадигма А.В. Фурмана з її циклічно-вчинковим підходом до вивчення особистості [4]. Цей підхід зосереджує увагу не стільки на визначенні вчинків як культурно-історичних зразків чи канонів поведінки, що повинні засвоюватись і відтворюватись новими поколіннями, скільки на визначенні їх як неповторних, творчих, відповідальних душевно-духовних актів, здійснюючи які людина реалізує свою сутнісну могутність, стається як непересічна вільна окультурена особистість і неповторна індивідуальність.

Висновки та перспективи подальших пошукувань. 1. Особистість є результатом психодуховної проекції її власного Я у соціальне повсякдення, наслідком якого є життєтворення, що постає інтегральним чинником, формою і способом психокультурного розвитку людини. Особистість стається у вчинковій циклічності повсякдення та у

процесах рефлексування як унікальної здатності до самовідображення психікою самої себе.

2. Основними методологічними підходами у психологічних дослідженнях людини з її сутнісною організацією є системний, особистісний, раціогуманістичний та діяльнісний, які дозволяють пояснити постання особи у вимірах її суспільно-культурної даності, котра персоніфікованою діяльністю і власними вчинками творить свою одухотворену сутність. Найвагомим для побудови цілісної картини світу в особистісному засвіті людини і поясненню її з холістичних позицій є циклічно-вчинковий підхід А.В. Фурмана та його наукової школи, що має синтетично-синергійний характер і заснований на психософійній теорії вчинку В.А. Роменця. Цей підхід фокусує увагу на особистості, котра спроможна свідомо реалізувати власні моральні імперативи, втілити смислові і ціннісні домагання у буденність, досягти духовних ідеалів у повномірному життєвому просторі самоздійснення.

3. Вчинок як “логічний осередок психічного” (В.А. Роменець) спричиняє долучення людини до системи загальної соціальної культури, де розкривається її потенціал, гармонізуються відносини з довкіллям, здійснюється самоплекання і самовдосконалення. Через його посередництво уможливлується усвідомлення дійсності, систематизуються спонуки, життєві переконання, що визначають характер діяльності з подальшою рефлексією діянь і корекцією цільових настановлень самої особистості.

4. Оптимальний шлях пізнання особистості оприявнюється у вчинку її самотворення як способу існування у світі на вищих рівнях душевно-духовної активності людини, наповненій конкретним життєвим смислом. Цей вчинок – обов’язково високоморальне, відповідальне, вільне, творче діяння; це спосіб автентичного, дійсного, справжнього, повнокультурного буття. В організації циклічного вчинення як

вузловому осередку життя виявляється активна, пошуково-пізнавальна взаємодія людини і світу. Вчинок самотворення формує і виявляє найістотніші потенціали особистості, він є результатом взаємного переходу особистості і макрокосмосу, і цей перехід виявляє себе як пошуково-екзистенційний акт самоздійснення людини у вимірах універсальності.

Література:

1. Роменець В.А. Вчинкова організація канонічної психології/ В.А. Роменець // Психологія і суспільство. – 2000. – № 2. – С. 25-56.
2. Роменець В.А. Вчинок і постання канонічної психології / Людина. Суб'єкт. Вчинок.: [Філософсько-психологічні студії] / за заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 11-36.
3. Психологія вчинку: Шляхами творчості В.А. Роменця: зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. – К.: Либідь, 2012.– 296 с.
4. Фурман А.В. Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 18-36.
5. Шандрюк С.К. Психологія професійних творчих здібностей: [монографія] / Сергій Костянтинівич Шандрюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2015. – 357 с.
6. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 339 с.
7. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии/ С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 424 с.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность./ А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
9. Ломов Б.Ф. Системность в психологии / Б.Ф. Ломов. – М.-Воронеж: АПСН, 1996. – 384 с.

10. *Выготский Л.С. Психология развития человека / Лев Семенович Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с.*
11. *Гальперин П.Я. Психология как объективная наука / Петр Яковлевич Гальперин; под ред. А.И. Подольского. – М.: Изд-во “Институт практической психологии”, Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1998. – 480 с.*
12. *Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології / В.В. Рибалка. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 204 с.*
13. *Балл Г.О. До обґрунтування раціогуманістичного підходу у психології / Георгій Балл // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 60-74.*
14. *Татенко В.О. Суб’єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В.О. Татенко // Людина. Суб’єкт. Вчинок: [Філософсько-психологічні студії] / За заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – 360 с.*
15. *Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості: [Навч. посіб.] / Т.М. Титаренко. – К.: Марич, 2009. – 232 с.*
16. *Шандрук С.К. Принципи побудови теоретичної моделі розвитку професійних творчих здібностей майбутніх практичних психологів / С.К Шандрук // Психологія і суспільство. – 2015 – № 4. – С. 83-89.*
17. *Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.*
18. *Фурман А.А. Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір: [монографія] / Анатолій Анатолійович Фурман. – Одеса: ОНПУ; Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 312 с.*

References:

1. *Romenets V.A. Vchynkova orhanizatsiia kanonichnoi psykholohii/ V.A. Romenets // Psykholohiia i suspilstvo. – 2000. – № 2. – S. 25-56.*

2. *Romenets V.A. Vchynok i postannia kanonichnoi psykholohii / Liudyna. Subiekt. Vchynok.: [Filosofsko-psykholohichni studii] / za zah. red. V.O. Tatenka. – K.: Lybid, 2006. – S. 11-36.*
3. *Psykholohiia vchynku: Shliakhamy tvorchosti V.A. Romentsia: zb. st. / uporiad. P.A. Miasoid; vidp. red. A.V. Furman. – K.: Lybid, 2012. – 296 s.*
4. *Furman A.V. Heneza nauky yak hlobalna doslidnytska prohrama: tsyklichno-vchynkova perspektyva / Anatolii V. Furman // Psykholohiia i suspilstvo. – 2013. – № 4. – S. 18-36.*
5. *Shandruk S.K. Psykholohiia profesiinykh tvorchykh zdibnostei: [monohrafiia] / Serhii Kostiantynovych Shandruk. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2015. – 357 s.*
6. *Anan'ev B.G. Chelovek kak predmet poznaniya / B.G. Anan'ev. – L.: Izd-vo LGU, 1968. – 339 s.*
7. *Rubinshteyn S.L. Problemy obshchey psikhologii / S.L. Rubinshteyn. – M.: Pedagogika, 1973. – 424 s.*
8. *Leontev A.N. Deyatel'nost. Soznanie. Lichnost. / A.N. Leontev. – M.: Politizdat, 1975. – 304 s.*
9. *Lomov B.F. Sistemnost v psikhologii / B.F. Lomov. – M.-Voronezh: APSN, 1996. – 384 s.*
10. *Vygotskiy L.S. Psikhologiya razvitiya cheloveka / Lev Semenovich Vygotskiy. – M.: Izd-vo Smysl; Izd-vo Eksmo, 2005. – 1136 s.*
11. *Galperin P.Y. Psikhologiya kak obektivnaya nauka / Petr Yakovlevich Galperin; pod red. A.I. Podolskogo. – M.: Izd-vo "Institut prakticheskoy psikhologii", Voronezh: NPO "MODEK", 1998. – 480 s.*
12. *Rybalka V.V. Metodolohichni pytannia naukovoï psykholohii / V.V. Rybalka. – K.: Nika-Tsentr, 2003. – 204 s.*
13. *Ball H.O. Do obgruntuvannia ratsiohumanistychnoho pidkhodu u psykholohii / Heorhii Ball // Psykholohiia i suspilstvo. – 2004. – № 4. – S. 60-74.*

14. Tatenko V.O. *Subiektno-vchynkova paradyhma v suchasni psychologii* / V.O. Tatenko // *Liudyna. Subiekt. Vchynok: [Filosofsko-psychologichni studii]* / Za zah. red. V.O. Tatenka.–K.: Lybid, 2006.–360 s.
15. Tytarenko T.M. *Suchasna psychologia osobystosti: [Navch. posib.]* / T.M. Tytarenko. – K.: Marych, 2009. – 232 s.
16. Shandruk S.K. *Pryntsypy pobudovy teoretychnoi modeli rozvytku profesiinykh tvorchykh zdibnostei maibutnikh praktychnykh psychologiv* / S.K Shandruk // *Psychologia i suspilstvo*. – 2015 – № 4. – S. 83-89.
17. Furman A.V. *Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia : [monohrafiia]* / Anatolii Vasylovych Furman. – Ternopil: TNEU, 2016. – 378 s.
18. Furman A.A. *Psychologia osobystosti: tsinnisno-orientatsiinyi vymir: [monohrafiia]* / Anatolii Anatoliiovych Furman. – Odesa: ONPU; Ternopil: TNEU, 2016. – 312 s.